

ROZPOZNÁVÁNÍ S MARKOVSKÝMI MODELY

Václav Hlaváč

Fakulta elektrotechnická ČVUT v Praze
katedra kybernetiky, **Centrum strojového vnímání**
hlavac@fel.cvut.cz, <http://cmp.felk.cvut.cz/~hlavac>

PLÁN PŘEDNÁŠKY

- ◆ Motivace, použití.
- ◆ Stochastické konečné automaty.
- ◆ Markovský statistický model.
- ◆ Tři nejčastější úlohy se skrytými markovskými modely (rozpoznávání, hledání nejpravděpodobnější posloupnosti stavů, učení markovských statistických modelů).

KLASIFIKACE ZÁVISLÁ NA KONTEXTU

- ◆ Místo jednoho rozhodnutí jde o posloupnost rozhodnutí. Tato rozhodnutí jsou na sobě závislá.
  - ◆ Obvyklé aplikace: analýza pozorování měnících se v čase. Například: řečový signál, časová posloupnost tahů rukopisu.
-
- ◆ Skryté markovské modely (Hidden Markov Model – zkratka HMM) jsou “zlatým standardem” v analýze časových řad.
  - ◆ Důvod? Skrytý markovský řetěz je statistický model, který je ještě zvládnutelný algoritmy s polynomiální složitostí.

APLIKAČNÍ OBLASTI, např.

- ◆ Rozpoznávání řečových signálů (x signál z mikrofону, k fonémy).
- ◆ Vyhledávání slov v promluvě (x slova, k označené kusy promluvy).
- ◆ Rozpoznávání rukopisných znaků, on-line (x tahy pera, k podpisy).
- ◆ Biomedicínské inženýrství, analýza EKG a EEG signálů (x signál, k charakteristiky signálu).
- ◆ Bioinformatika, analýza DNA sekvencí (x odezvy fluorescenčně označených molekul, $k \in \{A, C, G, T\}$) nebo ($x \in \{A, C, G, T\}$, k interpretačně významné podposloupnosti).
- ◆ Mobilní robotika (x body trajektorie robotu, k interpretace trajektorie).
- ◆ Rozpoznávání v obrazech, ale musí být zvláštní s uspořádáním, např. rozpoznávání registračních značek aut (x sloupce registrační značky, k znaky značky).

DOPORUČENÉ ČTENÍ

Schlesinger M.I., Hlaváč V.: Deset přednášek z teorie statistického a strukturního rozpoznávání, monografie, Vydavatelství ČVUT, Praha 1999, 521 s.

Rabiner L.R.: A tutorial on Hidden Markov Models and selected applications in speech recognition, časopis Proceedings of the IEEE, Vol. 77, No. 2, 1989, pp. 257-286.

Michail I. Schlesinger
Václav Hlaváč

Deset přednášek z teorie
statistického a strukturního
rozpoznávání

ANDREJ ANDREJEVIČ MARKOV

- ◆ Narodil se v Rjazani 1856, zemřel 1922 v Petrohradě.
- ◆ Ruský matematik, profesor Univerzity v Petrohradě, člen Ruské akademie věd, stochastické procesy. Rozhodující článek 1912.
- ◆ Markovské řetězce: posloupnosti náhodných proměnných, hodnota následující proměnné je určena hodnotou předchozí proměnné, ale nezávislá na předchozích stavech.
- ◆ Použil metodu na analýzu veršů S. Puškina – Evžen Oněgin.

- ◆ Markovské modely (včetně skrytých) jsou zvláštním případem stochastických konečných automatů.
- ◆ Markovské modely dovolují vyjádřit statistické závislosti dané pořadím pozorování (stavů) jako například v časových řadách.

KONEČNÝ AUTOMAT $(K, V, X, \delta, k_0, F)$

- ◆ K - konečný počet stavy automatu;
- ◆ V - konečná abeceda vstupních symbolů;
- ◆ X - konečná abeceda výstupních symbolů;
- ◆ k_0 - počáteční stav, $k_0 \in K$;
- ◆ $F \subset K$ - cílové stavy;
- ◆ $\delta: K \times V \rightarrow K \times X$ - přechodová funkce stavů.

AUTONOMNÍ STOCHASTICKÝ KONEČNÝ AUTOMAT

- ◆ Zobecnění konečného automatu.
- ◆ Přejchodová funkce stavů: $\delta_s: X \times K \times K \times V \rightarrow \mathbb{R}$
- ◆ Počáteční stav: $p: K \rightarrow \mathbb{R}$.
- ◆ Autonomní stochastický automat: zvláštní případ, kdy vstupní abeceda V obsahuje jediný symbol. Vyjadřuje situaci, kdy na vstupu nezáleží.
- ◆ Později uvidíme, že **autonomní stochastický automat je ekvivalentní se (skrytými) markovskými řetězy.**

Automat funguje ve shodě s rozdělením pravděpodobnosti

$$p(x, k) = p(x_1, \dots, x_n, k_0, \dots, k_n) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1})$$

To znamená, že automat:

- ◆ na počátku generuje náhodný stav k_0 s pravděpodobností $p(k_0)$ a přejde do něj,
- ◆ v i –tém okamžiku generuje dvojici (x_i, k_i) s pravděpodobností $p(x_i, k_i | k_{i-1})$. Na výstupu dává symbol x_i a přechází do stavu k_i .

PŘÍKLAD: GENERATIVNÍ MARKOVSKÝ MODEL (model počasí)

Stochastický konečný automat.

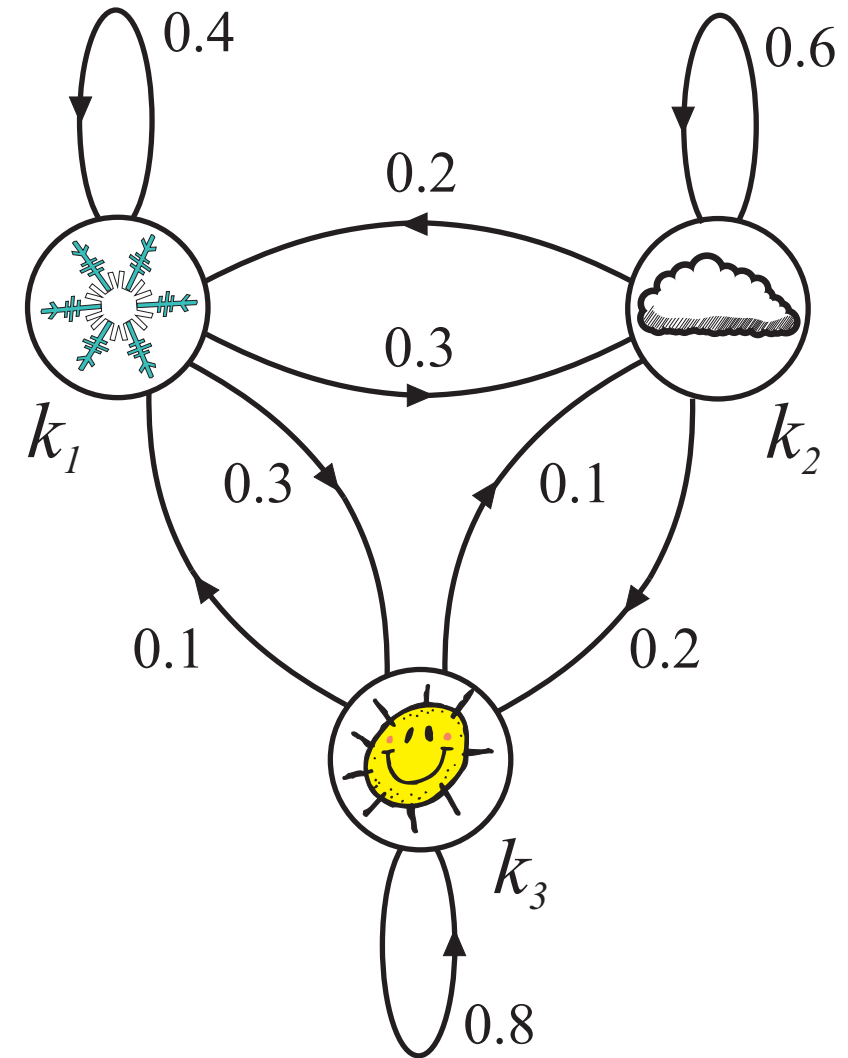
Stav k_1 : dešťové nebo sněhové srážky.

Stav k_2 : zataženo.

Stav k_3 : slunečno.

Přechodová matice stavů

$$A = \begin{bmatrix} 0.4 & 0.3 & 0.3 \\ 0.2 & 0.6 & 0.2 \\ 0.1 & 0.1 & 0.8 \end{bmatrix}$$

ZNAČENÍ POSLOUPNOSTÍ

Náhodné posloupnosti

pozorování $x = (x_1, x_2, \dots, x_n) \in X^n$

skryté stavy $k = (k_0, k_1, k_2, \dots, k_n) \in K^{n+1}$

Značení posloupností: $(x_a, x_{a+1}, \dots, x_b) = x_a^b$

pozorování $x = x_1^n$

skryté stavy $k = k_0^n$

MARKOVSKÉ POSLOUPNOSTI SE SKRYTÝMI STAVY

◆ Statistický model $p(x, k) = X^n \times K^{n+1} \rightarrow \mathbb{R}$.

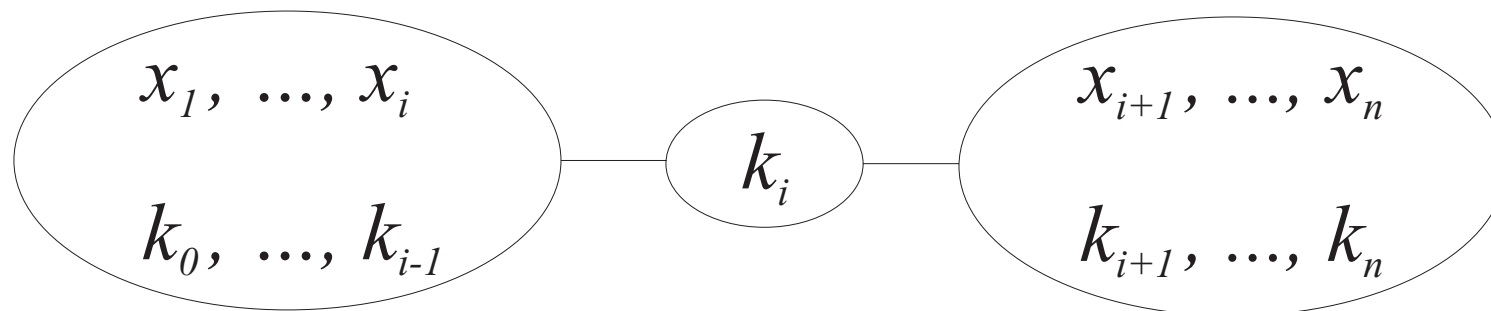
◆ Markovský řetěz:

Předpokládáme, že pro všechny posloupnosti

$$x = (x_1^i, x_{i+1}^n) \text{ a } k = (k_0^{i-1}, k_i, k_{i+1}^n)$$

platí

$$p(x, k) = p(k_i) p(x_1^i, k_0^{i-1} | k_i) p(x_{i+1}^n, k_{i+1}^n | k_i). \quad (1)$$

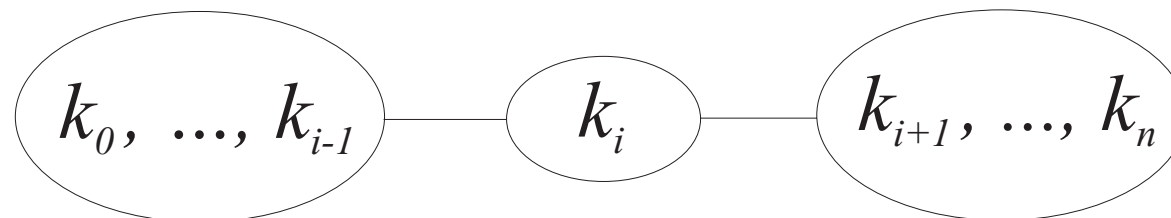
JEN (SKRYTÉ) STAVY

- ◆ Vyjdeme z markovské podmínky

$$p(x, k) = p(k_i) p(x_1^i, k_0^{i-1} | k_i) p(x_{i+1}^n, k_{i+1}^n | k_i) .$$

- ◆ Pro skryté stavy po sčítání přes všechna možná pozorování x vyplývá markovská vlastnost posloupnosti

$$p(k) = p(k_i) p(k_0^{i-1} | k_i) p(k_{i+1}^n | k_i) .$$

V rovnici $p(x, k) = p(k_i) p(x_1^i, k_0^{i-1} | k_i) p(x_{i+1}^n, k_{i+1}^n | k_i)$ budeme sčítat přes posloupnost skrytých stavů k_{i+2}^n a potom posloupnost pozorování x_{i+2}^n a získáme

$$\begin{aligned} p(x_1^{i+1}, k_0^{i+1}) &= \sum_{x_{i+2}^n} \sum_{k_{i+2}^n} p(x, k) = p(x_1^i, k_0^i) \sum_{x_{i+2}^n} \sum_{k_{i+2}^n} p(x_{i+1}^n, k_{i+1}^n | k_i) \\ &= p(x_1^i, k_0^i) p(x_{i+1}, k_{i+1} | k_i) \end{aligned}$$

Využijeme předchozí vztah rekurzivně a získáme

$$p(x, k) = p(x_1, \dots, x_n, k_0, \dots, k_n) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1})$$

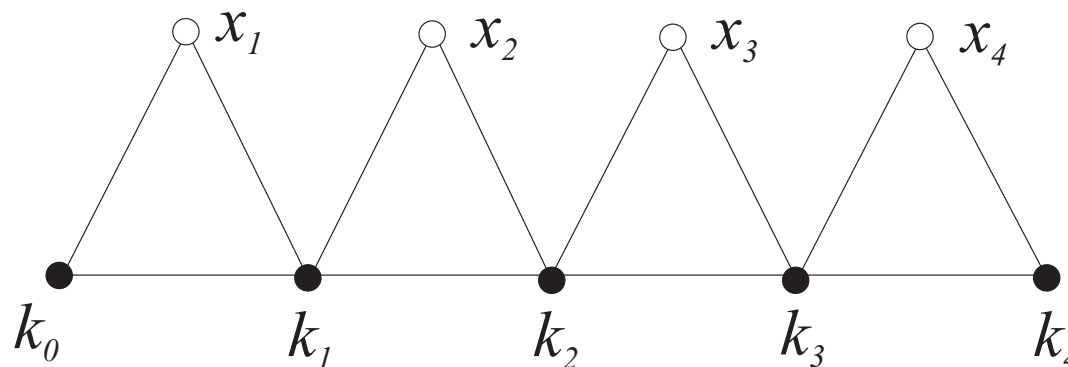
Výpočet složité funkce $2n + 1$ proměnných se zjednodušil na výpočet n funkcí $p(x_i, k_i | k_{i-1})$ o třech proměnných a jedné funkce $p(k_0)$ jedné proměnné.

- ◆ Uvažujme všechny možné dvojice posloupností (x_1^n, k_0^n) , které splňují markovskou podmínku (1).
- ◆ Zvolme libovolnou hodnotu i , $0 < i < n$. Zvolme libovolnou hodnotu skrytého parametru $k_i = \sigma$.
- ◆ Z možných dvojic markovských posloupností (x_1^n, k_0^n) vyberme soubor posloupností, pro něž platí $k_i = \sigma$.
- ◆ Být markovskou posloupností potom znamená, že parametry $(x_1, x_2, \dots, x_i)$, $(k_0, k_1, \dots, k_{i-1})$ ve vybraném souboru posloupností jsou statisticky nezávislé na parametrech $(x_{i+1}, x_{i+2}, \dots, x_n)$, $(k_{i+1}, k_{i+2}, \dots, k_n)$.

POZOR NA NESPRÁVNOU INTERPRETACI

- ◆ Často se uvádí nepřesně zjednodušená interpretace: “Markovská posloupnost je taková, u níž nezáleží na minulosti, ale jen na současnosti.”
- ◆ Tato interpretace je zrádná, protože je sice nesprávná, ale od správné se liší jen málo.
- ◆ Ilustrujme situaci na mechanickém modelu markovské posloupnosti.

- ◆ Uvažujme posloupnosti x_1^4 a k_0^4 reprezentované vrcholy v rovině. Některé vrcholy jsou spojeny pružinami (zobrazenými pomocí úseček) označující statistickou vazbu v markovském modelu.

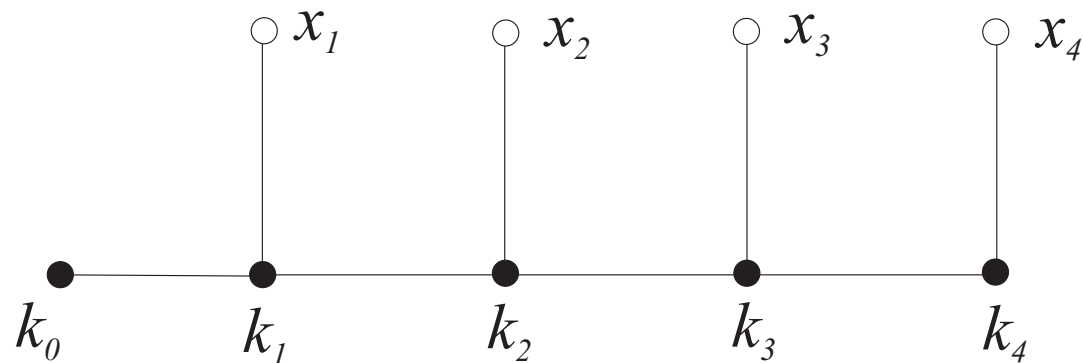
- ◆ Představme si, že např. vrchol x_3 začne oscilovat. Díky vazbám postupně začnou oscilovat všechny ostatní body.
- ◆ Pokud jsou hodnoty $x_1, \dots, x_4$ fixovány, jsou určeny i hodnoty $k_0, \dots, k_n$.
- ◆ Když zafixujeme např. vrchol k_3 , potom se model rozloží na dvě nezávislé části: (a) vrcholy $k_0, k_1, k_2, x_1, x_2, x_3$. (b) vrcholy x_4, k_4 .

DEKOMPONOVATELNÝ STATISTICKÝ MODEL

- ◆ Zvláštní příklad často uvažovaný v literatuře.
- ◆ Předpokládá se: $p(x_i, k_i | k_{i-1}) = p(x_i | k_i) p(k_i | k_{i-1})$.
- ◆ Potom platí

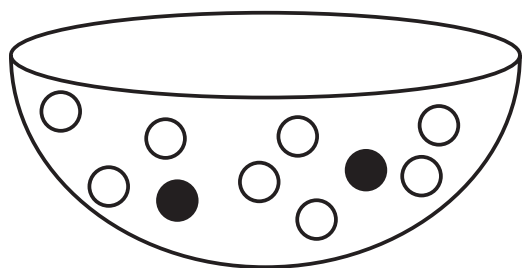
$$p(x, k) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1}) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i | k_i) \prod_{i=1}^n p(k_i | k_{i-1}) .$$

- ◆ Mechanický model

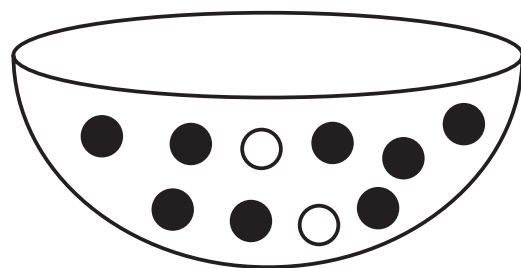

PŘÍKLAD DEKOMPOZITELNÉHO MODELU

Tahání kuliček z misek

Miska 1

Miska 2

kulička $x = \{\text{černá, bílá}\}$

miska $k = \{1, 2\}$

$$p(k = 1) = 0.5$$

$$p(k = 2) = 0.5$$

$$p(x = \text{bílá} | k = 1) = 0.8$$

$$p(x = \text{černá} | k = 1) = 0.2$$

$$p(x = \text{bílá} | k = 2) = 0.2$$

$$p(x = \text{černá} | k = 2) = 0.8$$

Tahání

z misek střídavě

$$p(k = 1 | k = 2) = 1$$

$$p(k = 1 | k = 1) = 0$$

$$p(k = 2 | k = 2) = 0$$

$$p(k = 2 | k = 1) = 1$$

TŘI ZÁKLADNÍ ÚLOHY S HMM

1. **Rozpoznávání** též **ohodnocení statistického modelu**: (dynamické programování, v angl. literatuře algoritmus forward-backward). Dány parametry HMM (statistických modelů), cílem je spočítat pravděpodobnost, že je pozorována posloupnost x . Třída odpovídá nejpravděpodobnějšímu modelu. Používá se pro rozpoznávání.
2. **Hledání nejpravděpodobnější posloupnosti skrytých stavů**: (algoritmus Viterbi, dynamické programování). Dán statistický model a posloupnost pozorování x . Cílem je najít nejpravděpodobnější posloupnost skrytých stavů k .
3. **Učení statistického modelu**: (algoritmus Baum-Welsh, využívá EM algoritmus). Dána struktura modelu, tj. počet skrytých stavů a trénovací množina. Cílem je najít parametry modelu, tj. pravděpodobnosti $p(x_i, k_i | k_{i-1})$.

ÚLOHA ROZPOZNÁVÁNÍ

též OHODNOCENÍ STATISTICKÉHO MODELU

Formulace úlohy

- ◆ Nechtě a , b jsou dva autonomní stochastické automaty se stejným počtem stavů K a výstupních symbolů X .
- ◆ Statistické vlastnosti automatů se liší.
Automat a je popsán: $p_a(k_0)$ a $p_a(x_i, k_i | k_{i-1})$, $k_0 \in K$, $k_i \in K$, $x_i \in X$, $i = 1, 2, \dots, n$.
Podobně automat b je popsán: $p_b(k_0)$ a $p_b(x_i, k_i | k_{i-1})$.
Pozn.: zde pro jednoduchost pravděpodobnosti nezávisí na indexu i . Obecně mohou a naše úvahy platí také.
- ◆ Úloha ohodnocení statistického modelu (též úloha rozpoznávání) má při znalosti statistických modelů automatů rozhodnout, který automat generoval posloupnost pozorování $x_1, x_2, \dots, x_n$.

ÚLOHA ROZPOZNÁVÁNÍ (2)

- ◆ Úlohu rozpoznávání lze vyjádřit jako minimalizaci bayesovského rizika (např. pro jednoduchost pravděpodobnost chybného rozhodnutí). Formulace může být jako Neyman-Pearsonova úloha, minimaxní úloha, atd.
- ◆ Je potřebné spočítat pro automaty a , b odpovídající marginální pravděpodobnosti $p_a(x_1^n)$ a $p_b(x_1^n)$.
- ◆ Rozhodne se např. podle maximální věrohodnosti $p_a(x_1^n) / p_b(x_1^n)$.
- ◆ Nejnáročnější částí úlohy je spočítat pravděpodobnosti $p_a(x_1^n)$ a $p_b(x_1^n)$. Výpočet je stejný pro automaty a i b , a tak index nebude uváděn.

Vzpomeňme na markovský statistický model

$$p(x, k) = p(x_1, \dots, x_n, k_0, \dots, k_n) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1})$$

Nás nyní zajímá marginální pravděpodobnost $p(x) = \sum_{k \in K} p(x, k)$. Vyjádří se jako mnohočetná suma

$$p(x) = \sum_k p(k, x) = \sum_{k_0} \sum_{k_1} \cdots \sum_{k_{n-1}} \sum_{k_n} p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1}) .$$

Přímý výpočet není praktický, protože sčítanců je $|K|^{n+1}$. Vzorec lze ekvivalentními transformacemi upravit do použitelného tvaru.

ALGORITMUS ROZPOZNÁVÁNÍ (2)

Při sčítání podle stavu k_i lze vytknout činitele nezávisející na k_i . Vyjdeme z již známého

$$p(x) = \sum_k p(k, x) = \sum_{k_0} \sum_{k_1} \cdots \sum_{k_{n-1}} \sum_{k_n} p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1}) .$$

Po vytýkání se převede na

$$\begin{aligned} p(x) &= \sum_{k_0} p(k_0) \sum_{k_1} p(x_1, k_1 | k_0) \cdots \sum_{k_i} p(x_i, k_i | k_{i-1}) \\ &\cdots \sum_{k_{n-1}} p(x_{n-1}, k_{n-1} | k_{n-2}) \sum_{k_n} p(x_n, k_n | k_{n-1}) . \end{aligned}$$

ALGORITMUS ROZPOZNÁVÁNÍ (3)

Míříme k rekurzivnímu algoritmu. Ve vztahu po vytýkání

$$\begin{aligned} p(x) &= \sum_{k_0} p(k_0) \sum_{k_1} p(x_1, k_1 | k_0) \cdots \sum_{k_i} p(x_i, k_i | k_{i-1}) \\ &\cdots \sum_{k_{n-1}} p(x_{n-1}, k_{n-1} | k_{n-2}) \sum_{k_n} p(x_n, k_n | k_{n-1}) . \end{aligned}$$

si označíme dílčí součty pro $i = 1, 2, \dots, n$ jako

$$\begin{aligned} f_i(k_{i-1}) &= \sum_{k_i} p(x_i, k_i | k_{i-1}) \sum_{k_{i+1}} p(x_{i+1}, k_{i+1} | k_i) \cdots \\ &\cdots \sum_{k_{n-1}} p(x_{n-1}, k_{n-1} | k_{n-2}) \sum_{k_n} p(x_n, k_n | k_{n-1}) \end{aligned}$$

a získáme algoritmus výpočtu

Výpočet probíhá odzadu posloupnosti

$$\left. \begin{aligned} f_n(k_{n-1}) &= \sum_{k_n} p(x_n, k_n | k_{n-1}); \\ f_i(k_{i-1}) &= \sum_{k_i} p(x_i, k_i | k_{i-1}) f_{i+1}(k_i), \quad i = 1, 2, \dots, n - 1; \\ p(x) &= \sum_{k_0} p(k_0) f_1(k_0). \end{aligned} \right\}$$

Počet operací při výpočtu je úměrný $|K|^2 n$.

NEJPRAVDĚPODOBNEJŠÍ POSLOUPNOST SKRYTÝCH STAVŮ

Formulace úlohy

- ◆ Dán statistický model $p(x, k) = p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1})$.
- ◆ Hledá se rozhodovací strategie $q: X^n \rightarrow K^{n+1}$.
- ◆ Bayesovské riziko $R(q) = \sum_{x \in X} \sum_{k \in K} p(x, k) W(x, q(x))$.
- ◆ Jednoduchá pokutová funkce

$$W(k, q(x)) = \begin{cases} 0 & \text{pro } k = q(x) , \\ 1 & \text{pro } k \neq q(x) . \end{cases}$$

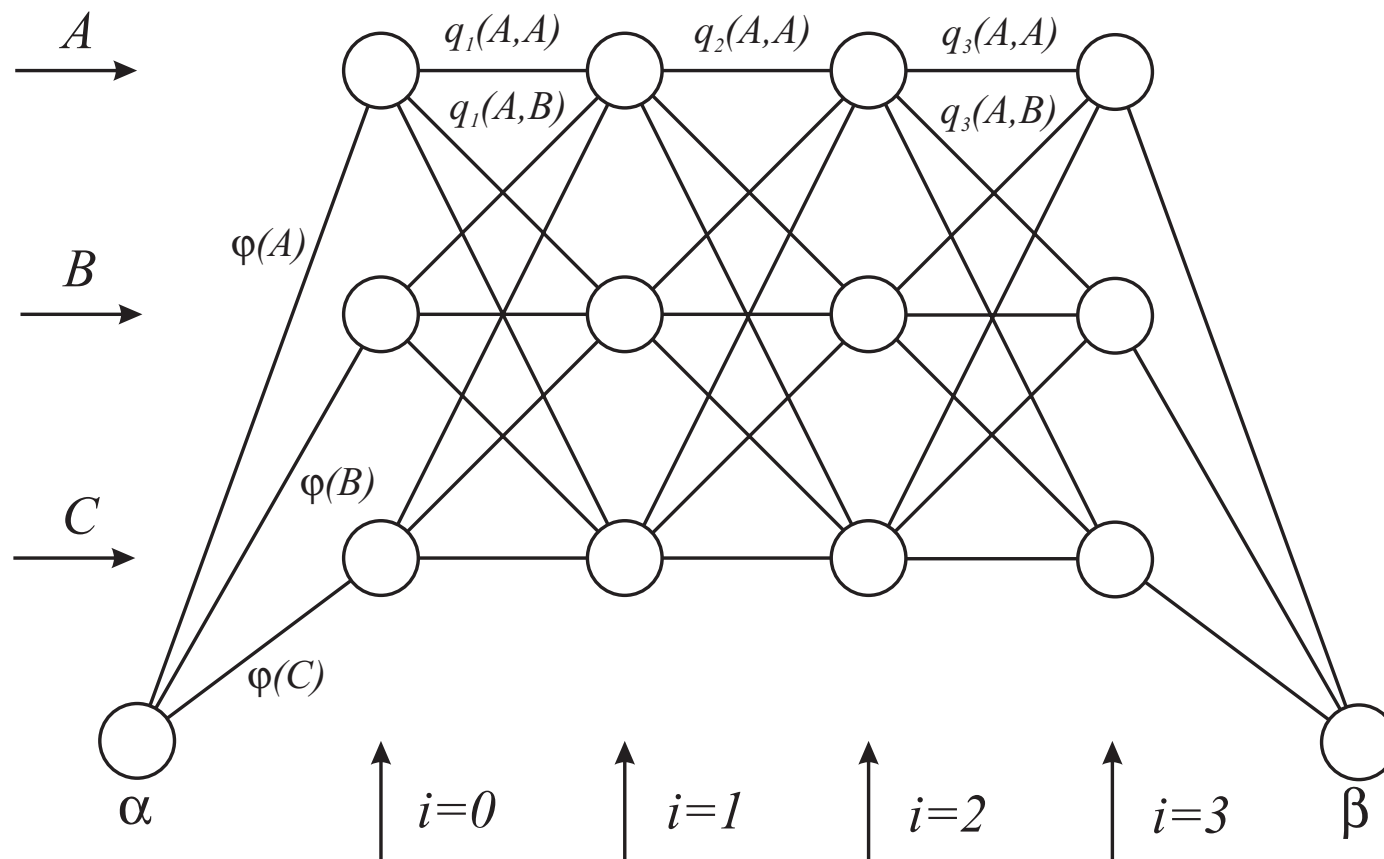
Cílem je najít strategii $q(x)$ minimalizující riziko $R(q)$.

ODVOZENÍ BAYESOVSKÉ STRATEGIE

$$\begin{aligned} q(x) &= \operatorname{argmax}_{k \in K^{n+1}} \frac{p(x, k)}{\sum_{k' \in K^{n+1}} p(x, k')} = \operatorname{argmax}_{k \in K^{n+1}} p(x, k) \\ &= \operatorname{arg max}_{k_0} \dots \operatorname{max}_{k_n} p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1}) \\ &= \operatorname{arg max}_{k_0} \dots \operatorname{max}_{k_n} \log \left(p(k_0) \prod_{i=1}^n p(x_i, k_i | k_{i-1}) \right) \\ &= \operatorname{arg max}_{k_0} \dots \operatorname{max}_{k_n} \left(\underbrace{\log p(k_0)}_{\varphi(k_0)} + \sum_{i=1}^n \underbrace{\log p(x_i, k_i | k_{i-1})}_{q_i(k_{i-1}, k_i)} \right) \end{aligned}$$

FORMULACE JAKO HLEDÁNÍ NEJKRATŠÍ CESTY V GRAFU

- ◆ Orientovaný graf s vrcholy a hranami orientovanými zleva doprava mezi nimi. Počátečním vrcholem je α a cílovým vrcholem β . Zbýlých $|K|(n + 1)$ mezilehlých vrcholů indexujeme dvojicí (σ, i) , $\sigma \in K$, $i = 0, 1, \dots, n$.
- ◆ Příklad grafu pro $n = 3$ a množinu skrytých stavů $K = \{A, B, C\}$.

Dynamické programování. Graf má zvláštní tvar. Je zaručeno uspořádání.
(analogie – poslové).

$f_i(\sigma)$ je délka nejkratší cesty ($\sim$ času) z vrcholu α do (σ, i) .

Algoritmus Viterbi 1967 (nezávisle Vincjuk 1968):

◆ $f_0(\sigma) = \varphi(\sigma)$

◆ Opakovaně pro $i = 1, \dots, n, \quad \sigma \in K$

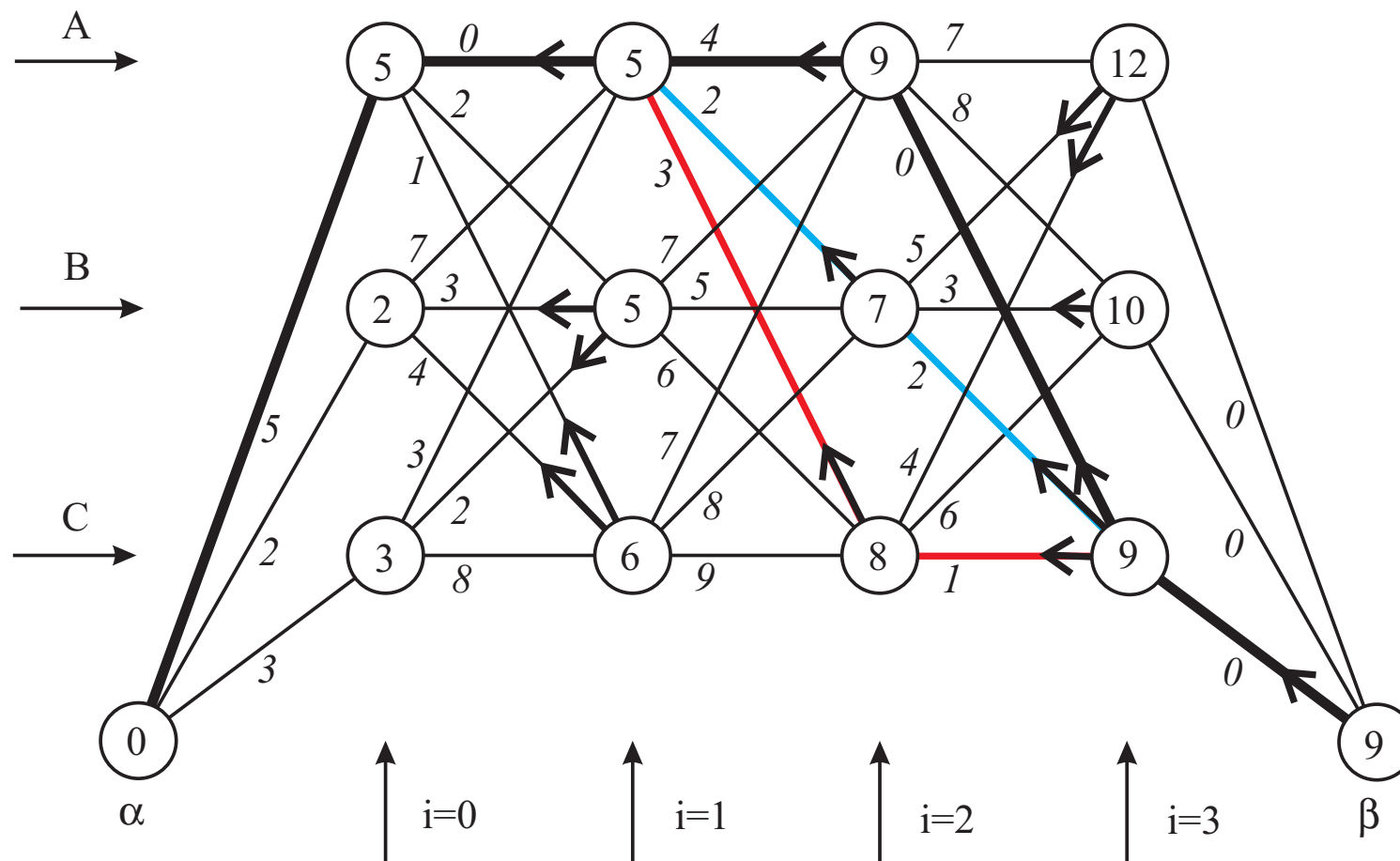
$$f_i(\sigma) = \min_{\sigma' \in K} (f_i(\sigma') + q_i(\sigma', \sigma)).$$
 Dráha posla, který přišel nejdříve.

$$\text{ind}_i(\sigma) = \underset{\sigma' \in K}{\text{argmin}} (f_i(\sigma') + q_i(\sigma', \sigma)).$$
 Vrchol, z něhož přišel první posel.

◆ Nakonec:

$$k_n = \underset{\sigma \in K}{\text{argmin}} f_n(\sigma), \quad k_{i-1} = \text{ind}_i(k_i).$$
 Rekonstrukce nejkratší cesty.

PŘÍKLAD NA VITERBIHO ALGORITMUS

Šipky označují $\text{ind}_i(\sigma)$. Šipky se použijí pro nalezení optimální cesty. Těchto cest může být více. V našem příkladě jsou to kromě AAAC i AABC nebo AACC.